

A szentek kivonulása

KONDOR BÉLÁRÓL

Negyven év az élőknek is hosszú idő. Kondor Béla negyven éve halott. Nemrég, december 12-én volt halálának évfordulója. Negyven év a halott számára talán még hosszabb idő, mint az élők számára. És még hosszabb egy halott művész számára. Az elmúlt negyven évben nagyot fordult a világ, de Kondor képei állják az idő próbáját. Vajon mi lehet ennek az oka? Talán mert az ikonok bizonyossága és méltósága vetül rájuk, régi korok jelképei, harmóniái, kompozíciós elvei és allegóriáinak visszfénye sejlik át rajtuk távoli századok mélyéről. A mestereket másoló mesterek alázata, amilyen a Kondor Béla által többek között tanulmányozott Dürer és Rembrandt tudása. A jelképek mélyén pedig leginkább Hieronymus Bosch rikító, eszelős, tébolyba hajló tükre, amelybe pillantva a világ igazabb képe látszik, mint amit a gyanútlan, álrealitással becsapott szem látni vél. A valóság irreális. A háttérben a gonoszság démonai, a kegyetlenség ördögei, az irigység férgei, a gyűlölet koboldjai és a bukott angyalok serege özönlik az égből. A föld maga a pokol. Ahol a béke háborút jelent, a forradalom pusztítást, a szeretet gyűlöletet, a szabadság pedig rabságot. A szavak hazudnak, csak a festett képek mondanak igazat.

A távlat ugyanis leleplez. Ha hátrább lépünk, ha messzebről tekintünk valamire, a részletek ugyan elvesznek, de az összefüggések kirajzolódnak. Negyven év alatt hátrébb léptünk. Hátrébb lépett a világ. Szigorúbban és illúziótlanabban láthatjuk Kondor Béla képeit. Nem vagyok képzőművész, nem Kondor képeiről, hanem Kondor világról tudok beszélni csak. Negyven év távlatából egy korról tudok beszélni, amelyet láttam gyerekszemmel. Egy korról, amelyet most viszontláttam Kondor Béla munkáiban. Egy reneszánsz művésztől, aki lenyűgöző mesterségbeli tudás birtokában, a képzőművészet formanyelvének pazar ismeretével keresi az általa látott világ jelentését, de nem találja. Egy költőről, aki zavarba ejtően tiszta nyelven szól, prózastílusa csiszolt, észjárása elmélyült, ironiája metsző. Az *Angyal, ördög, költő* című filozófiai írása végletesen zárt és megfejthetetlen. Egy kereső művésztől, aki konfliktusokba, kisszerű, megalázó, kabátlopási ügyekbe keveredik bérkritikusokkal, pártideológusokkal, arctalan bürokratákkal. Egy emberről, aki nem tudja nem kimondani a véleményét, nem tudja elhallgatni az igazságot, és mert nem simulékony, ezért megbízhatatlan elvtárs hírébe keveredik. Egy országról, amely kriptája lett legtehetségesebbjeinek. Egy börtönről, amelybe mindenki be volt, be voltunk zárva. És egy bölcsőről, a negyven évvel ezelőtti magyar világról, amelyből kikelt a jövő, amely elborzasztó jelené lett mára. És ha most ezekre a képekre nézünk, azt láthatjuk, amit Kondor Béla szeme, amely messzebb látott kortársainál. A XXI. század messzeségébe tekintett, a szocializmus „poklánál” is távolabb: a jelenig, a mi jelenünkig, amelybe ma is reménytelenül be vagyunk zárva.

Kondor egykori világa és a ma világa között állok magam is, sokakkal együtt. Félig ott, félig itt. Akkor születtem, amikor talán legerősebb grafikai lapjai, rejtelmes ikonjai: a hatvanas évek közepén. Gyerekkorom egybe esik Kondor férfikorának világával, amikor éles, művész tekintete a szocializmus mindennapjai mögött meglátta a közelgő apokaliptikus groteszk gépezeteit. Nem a lovasokat, nem a szörnyeket, hanem a *gépeket*, ahogy Vörösmarty nevezte őket, amelyek életre kelnek és felfalják a világ emberi ábrázatát. A pusztító angyal is szomorúan fordult el, kezébe temetve arcát. Az ötéves tervek háborús retorikájában a harc emlegetése permanensé tette a háborút. A feszített tempójú iparosítás a természettel és a „retrográd” erőkkel – köztük az osztályellenségekkel – vívott küzdelem keresztes háborúnak álcázta a gépek bevonását a termelésbe. A gépek bevonulását az élet minden területére. A hisztérikussá szított lelkesedés az embereket is gépekké silányította. A gépesítés pedig az egyéniség ellen vívott harcban folytatódott és teljesedett ki. Kondor egyéniség volt, mert művésznek született. Metszetein, különösen Dózsa-sorozatában vagy a *Szentelek bevonulása a városba* című pannóján, a tömeg is géppé degradálódik, és zárt tömbje válik a kompozíció részévé. Hasonló funkciót tölt be, mint Bosch amorf csapatai. Ám Kondor industrializált tömbként ábrázolt tömege más jelentést sugall.

A mához képest az ötvenes-hatvanas éveknek egész más volt a vizualitás lenyomata. A mindennapokban a vörös szín dominált. Vörös zászlók, asztalterítők, függönyök, drapériák lobogtak, ráncolódtak mindenütt. Az emberi test ideálja a fesszes izmú munkás, a termékeny munkásnő volt. A martinász, a kohász, a szövőnő. A testtartásban a felvetett fej, a felszegett fej, a szigorú és távolba tekintet, a magas homlok, a hátrafésült haj, az egyszerű öltöny ismétlődött. És mindenütt a munkás arcok szándékolt, tüntető üressége. A gondolat teljes hiánya és az érzések problémátlansága jelent meg. Az érzések helyén a csupasz érzékelés. A pátoszt halott ünnepi jelek közvetítették, mivel a szocialista fenséges kifutása tét nélküli volt. Mert nem mutatott túl önmagán. Nem üzent semmit saját ürességén kívül. Ezek az alakok, ezek a figurák, ezek az arcok ismétlődtek szobrok, reliefek, illusztrációk, fotók és festmények stb. formáját öltve a papírpénzek, bélyegek díszítéséig mindenhol.

És mindenütt jelen volt három férfiarc, fekete-fehér reprodukció formájában: Marx, Engels és Lenin. A Rákosi-arc helyébe nem került be Kádár. De nem volt nap, amikor az újság vagy a tévé nem mutatta volna félszeg mosolyát. Az épületek homlokzatán, felszökő csúcsain izzottak a vöröscsillagok. A munkásruhák és az iskolaköpenyek indigókék színe ismétlődött az iskolai könyvborítók indigókékjében. A ballonkabátok seszíne hasolított az autóponyvák, csomagolópapírok seszínére. És háttérben mindenütt a betonszürke sivárság terjengett, nem az ikonok arany alapja világított. Ebből a silány anyagból, a valóságnak nevezett ideológiai dogmából, dolgozott Kondor Béla. És lám, a művész teremtő képzeletében a sokat emlegetett mennyiség ténylegesen minőségbe csapott át.

Kondor Béla háborús generáció tagja volt, gyerekként élte át, tehát tehetetlenül és kiszolgáltatottan. Akárcsak a szocialista fordulatot a fordulat évében. Mászt tanítottak neki az elemiben és homlokegyenest mászt a fordulat utáni iskolákban. Skizofrén világban kellett élnie. Nemrég újra átéltünk hasonlót. A történelem hatalmas kereke forgott, és forgatta nemzedékét: felkapta és elejtette. A történelem in-

kább Hieronymus Bosch *Szénásszeke*rét juttatja eszünkbe. Az új vallás, a szocializmus és a kommunizmus délibábos képeket rajzolt eléjük, ígéretektől zúgott körülöttük a levegő, de csak az éhséget tapasztalták és a nélkülözést. Akiket Istenre eskettek az elemiben, azoknak nyilvánosan kellett megtagadniuk hitüket. Áporodottnak, dohosnak, idejétmúltnak mondtak minden régít: csökevénynek, reakciónak, ópiumnak. Az érzékenyebb lelkek az új hitbe menekültek, majd pedig szomorúan törtek össze a hazugságok szikláin. És megszorított arcok, kiégett életek, megtört hitek bolyongtak a morál sivatagaiban. Ennek a nemzedéknek sem volt szerencséje. A sivatagban, amelyben élnie adatott, nem voltak oázisok. Pilinszky is, a Kondor Bélához hasonlóan finom lelkű művész, szenvedő misztikusként bolyongott ebben a sivatagban, negatív teológiával értelmezve a sarkaiból kifordult, értelem nélküli világot. Angyal jelent meg neki is a pusztában, de nem a fényes angyalt látta. Hanem az angyalt, aki elfordulva zokog. Az angyalt, aki elveszítve hitét alázuhan a semmibe. Az angyalt, aki csalódva Teremtőjében, maga válik a bosszúállás démonává. Megannyi számunkra is ismerős jelkép, amely a kollektív psziché mélységéből emelkedett fel, és lett grafikává, festménnyé, szóképekké, metaforává, verssé. Látomások és sugallatok ismétlődő szereplőjévé.

Kondor Béla képei nem olvashatók a szocialista jövőről szőtt álmok hite vagy illúziója nélkül. Úgy érzem, ezek az ideológiák, téveszmék, hazug álmok finom lenyomatot hagytak művein. Nem a szocializmus optimizmusa, hanem pesszimizmusa. Mindez zavarba ejt, és igyekszem előle elfordítani a fejem. Mert saját gyerekkorom jutott eszembe, sokakkal közös gyerekkorom. És sokunk közös szegénye, akik ennek a kornak az emlékeit hordozzuk magunkban. Ez a kor minden hazugságával, illúziójával alázuhant, és sivatagot hagyott maga után, amelyben tévelygünk azóta is, és nem találunk sem oázist, sem kivezető utat. De a művészet ereje felszárnyal, mert világot teremt és éltető vizet fakaszt a halál völgyében is.

Kondor Béla ugyan negyven éve halott, de nem zuhan, hanem emelkedik.

BORBÉLY SZILÁRD

